

O PROBLEMU SLAVENSKE ORIJENTACIJE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

NEVENKA KOŠUTIĆ-BROZOVIĆ

PITANJE slavenske orijentacije hrvatske književnosti privlačilo je oduvijek ne samo naše literarne komparatiste već i mnoge od onih koji su se bavili bilo našom nacionalnom literarnom historijom, bilo literaturama ostalih slavenskih naroda. Taj opravdani interes urodio je nizom napisa, članaka i rasprava u kojima se tretiraju razna pitanja međusobnih veza – kao npr. tipološki i tematološki problemi, odrazi pojedinih slavenskih djela ili pisaca u nas i njihov eventualni utjecaj na našu književnost, slavenska orijentacija pojedinih naših pisaca ili čak pravaca i pokreta, odjci naših pisaca ili naše literature općenito u ostalim slavenskim zemljama, itd. Iako broj svih tih napisa, usudila bih se reći, brojčano nadmašuje komparatistička istraživanja usmjerena na ostala područja, ipak ni na tom, slavenskom terenu još uvijek nisu izvršene pripreme za sintetske monografije,¹ što ne znači da se ne može već i na temelju dosadanjih rezultata prići bar postavljanju pojedinih ključnih pitanja, od kojih ću navesti samo neka za koja smatram da bi se mogla naći na prioritetnoj listi interesa i naših slavista komparatista i naših komparatista uopće:

1. kakav je odnos slavenske orijentacije u nas u usporedbi s istim problemom u ostalim slavenskim literaturama;

2. kakav je u nas odnos slavenske orijentacije u usporedbi s ostalim literarnim orijentacijama;

3. kakav je doprinos pružila slavenska literarna orijentacija našem literarnom razvoju.

¹ Pojačani interes za komparatistička istraživanja uopće doveo je posljednjih desetak godina i do oživljavanja slavenske literarne komparatistike na Istoku i do njezina jačanja na Zapadu – što je osobito vidljivo na kongresima – te se na općeslavenskom planu već došlo i do pojedinih, više i manje uspješnih sinteza, ozbiljno se razmatraju i neka opća teorijska pitanja, dok se naša istraživanja nalaze još uvijek u pripremnjoj, pretežno pozitivističkoj fazi, iz koje tek sada počinjemo izlaziti (usp. neka poglavlja u knjizi A. Flakera *Književne porredbe*, Zagreb 1968; napominjem da je ovaj rad bio predan za tisak prije nego što je izašla ta knjiga).

Kako dosadanja istraživanja, unatoč svojoj mnogobrojnosti, nisu još uvijek dovoljna da se naučno fundirano i definitivno odgovori na gornja pitanja, iznijet ću o njima – ograničivši se za sada na razdoblje do 1914² – samo neke teze s ciljem da pridonesu konkretnijem sagledavanju i rješavanju danih problema.

NAJMANJE je sporan, po mom mišljenju, odgovor na prvo pitanje, tj. na pitanje o odnosu slavenske orijentacije u nas u usporedbi s istim problemom u ostalim slavenskim literaturama. Slavenska je orijentacija u okviru hrvatske literature bila naime i manje izrazita i po njezin literarni razvoj manje značajna nego u ostalim slavenskim književnostima, izuzev možda u slovenskoj ili, s drugoga aspekta, u ruskoj. Razloga takvoj situaciji ima više, no dva osnovna i odsudna faktora bila bi svakako relativna geopolitička izoliranost Hrvatske od slavenskoga svijeta i njezina prirodna orijentiranost na neslavenske kulturne centre. Oba ta faktora izvršila su doduše u većoj ili manjoj mjeri stanovit utjecaj i na ostale slavenske literature koje su se našle u sličnoj geopolitičkoj situaciji, no ni u jednoj od njih nije sklop popratnih pojava bio takav da bi ti faktori mogli biti onako odlučni kao u nas.

Jedna kratka konfrontacija s problemom slavenske orijentacije u ostalim slavenskim književnostima pomoći će nam da sagledamo svu specifičnost i kompleksnost toga pitanja u hrvatskoj literaturi.

Od istočnoslavenskih književnosti ruska, kao što sam već napomenula, nema značajnije slavenske orijentacije. Razlozi su međutim sasvim drugačiji no u ostalim slavenskim književnostima za koje vrijedi slična postavka. Razvijajući se na jednom ogromnom prostranstvu, u sklopu vjekovno samostalne ruske države, literatura kudikamo najvećega slavenskog naroda postigla je, čim se oslobodila srednjovjekovnih okova, takav nagao uspon da joj ostale slavenske književnosti nisu ni mogle pružati jačih plodonosnih pobuda. I tako, mada Rusija sa svim slavenskim zemljama ima kad jače kad slabije kontakte, mada su u nju, kao u prirodno najjači slavenski centar, uprte oči svih slavenskih zemalja, bile one geografski udaljenije ili bliže, ili čak u sklopu same ruske države, sama je ruska literatura nužno morala tražiti izvore literarnih pobuda bilo u zapadnoj Evropi bilo (što je opet stavlja u sasvim specifičan položaj unutar slavenske kulturne zajednice) u izvanevropskim zemljama, koje je s njezine istočne periferije i s azijskih granica zapljuskuju svojim starim neevropskim kulturama. Zato se ruska literatura razvijala

² Ograničila sam se na 1914. s jedne strane zato što se većina postojećih studija o problemu međuslavenskih i slavensko-evropskih veza odnosi na razdoblje do 1. svjetskog rata, što već omogućuje stanovit sintetski pristup, a s druge strane zato što se iza rata, s izmijenjenim društveno-političkim prilikama, mijenjaju i neki aspekti problematike o odnosima slavenskih literatura i prema Evropi i među sobom.

svojim posebnim putem i u njoj se, usprkos njezinim južnoslavenskim izvorima, i nije postavljala dilema između zapadnoevropske i slavenske orijentacije kao u ostalim slavenskim književnostima, nego više između Zapada i Istoka uopće.

Dilema između slavenske i zapadnoevropske orijentacije isto tako nije postojala ni u ostalim istočnoslavenskim književnostima, doduše i opet iz sasvim drugih razloga; i politički i kulturno najuže vezani uz Rusiju ili uz Poljsku, i Bjelorusi i Ukrajinci bili su prirodno upućeni na svoje istočne i zapadne slavenske susjede, pa bi se za njih prije moglo reći da su se kulturno razvijali u stanovitoj slavenskoj integraciji negoli orijentaciji.

Preostaje nam dakle da razmotrimo literarnu orijentaciju u onih slavenskih naroda koji su se našli na evropskoj periferiji slavenskoga svijeta, dakle u zapadnih i južnih Slavena.

Zapadnoslavenske literature razvijale su se, istina, u više-manje istoj srednjoevropskoj kulturnoj sferi kao i hrvatska književnost, ali zapadni su Slaveni bili s jedne strane u intenzivnom međusobnom kontaktu, a s druge, u blizini istočnoslavenskih naroda, od kojih su ih dijelile doduše kulturno-civilizacione, pa i političke, ponekad i historijski opterećene emocionalne barijere (Poljska), no blizina najveće slavenske zemlje i najveće slavenske literature bila je ipak toliko jak faktor da sve te barijere praktički nisu mogle imati odlučna značenja. – Tako se poljska književnost izgrađivala bar na jednom dijelu svojeg etničkog teritorija i u jednom historijskom periodu unutar same ruske države, i ta se činjenica ne može mimoći mada zbog stava nacionalno svjesnih, slobodarski raspoloženih i katolički orijentiranih Poljaka možda i nije imala tako jaka utjecaja kao što bi se u drugim prilikama moglo očekivati. Drugim dijelom svog teritorija Poljska opet graniči, a neko se vrijeme nalazi i u istoj državnoj zajednici s Češkom, zemljom s kojom je bila uvijek, a osobito od 19. st. dalje, u tijesnom i kulturnom i literarnom kontaktu. O vezama s Ukrajinom i Bjelorusijom također nije potrebno govoriti, iako je nesumnjivo da je poljska literatura u odnosu na ukrajinsku i osobito bjelorusku kudikamo više davala nego primala. Ukratko, poljska se književnost, kolikogod kod nje bila zapadnoevropska orijentacija jaka, stjecajem geografskih i političkih prilika našla u neposrednom i jakom kontaktu s nekoliko slavenskih literatura i s dva svojedobno najjača i najveća slavenska kulturna centra, tj. s Pragom i Petrogradom, pa je i slavenska literarna orijentacija, svjesna ili nesvjesna, u razvoju te, uz rusku najznačajnije slavenske književnosti, nužno morala odigrati i odigrala je važnu ulogu.

Mnogo toga što je spomenuto za poljsku književnost, vrijedi i za češku. Ona doduše nije ni izdaleka tako usko vezana uz rusku kulturnu sferu kao poljska, ali je prema njoj emocionalno otvorenija jer nisu postojali politički antagonizmi. U češkoj je literaturi zapadnoevropska ori-

jentacija također jaka, zapravo mnogo jača nego u poljskoj, jer se radi prvenstveno o njemačkoj kulturnoj sferi, u koju je Češka bila uklapljenija od bilo koje druge slavenske zemlje i kojoj se ona u stanovitom smislu nije toliko ni opirala kao ostale. No uloga Praga kao kulturnog centra svih austro-ugarskih Slavena i s tim povezani bliski kontakti s mnogim slavenskim literaturama, tijesne veze s poljskom književnosti, rukovodeća uloga u razvoju slovačke i lužičkosrpske literature određenih perioda, sve su to faktori koji u razvoju češke književnosti, kolikogod ona bila najsjednjoevropskija među svim slavenskim literaturama, ukazuju na doduše svojevrsnu ali ipak vrlo jaku i vrlo značajnu slavensku orijentaciju.

Od zapadnoslavenskih literatura preostaju još slovačka i lužičkosrpska, koje su se obje pod posebno nepovoljnim prilikama razvijale u neslavenskim državnim zajednicama. No upravo je ta činjenica, koja je ugrožavala i samu nacionalnu egzistenciju tih naroda, jačala i njihovu obrambenu moć i prirodno ih upućivala na slavensku orijentaciju i u politici i u literaturi, iako bi bilo apsurdno nijekati utjecaj njemačke odnosno mađarske kulture u njihovu razvoju. Kao dokaz te teze navedimo jedan detalj: u slovačkoj literaturi nalazimo jači izvanoslavenski utjecaj tek u doba kad je već potpuno formirana i nacionalno neugrožena, tj. u doba između dva svjetska rata, kada se u njoj pod francuskim utjecajem formira jaka struja nadrealizma.

Ukratko, zapadnoslavenske literature razvijaju se na jednom uglavnom neprekinutom slavenskom geografskom prostoru i svaka od njih nalazi se ne samo okružena s nekoliko slavenskih literatura već i neposredno i prirodno gravitira na bar dva jaka slavenska kulturna centra, i ta dva faktora, tj. geopolitički i kulturni, bila su dovoljno jaka da čak i u perifernim literaturama osiguraju slavenskoj orijentaciji dominantnu ulogu u sklopu njihova literarnog razvoja.

Posve je drugačija situacija u južnoslavenskim literaturama. Geografski potpuno izolirani od ostalog slavenskog svijeta, južnoslavenski narodi našli su se stjecajem političkih prilika još i međusobno razdvojeni na dvije podskupine, slovensko-hrvatsku s jedne i srpsko-makedonsko-bugarsku s druge strane, koje su se u doba rađanja nacija i nacionalnih literatura razvijale ne samo u različitim, i to mahom neslavenskim državnim zajednicama već, što je bilo još odsudnije, i u dva različita kulturno-civilizaciona kruga, zapadnoevropskom i balkansko-orijentalnom. Ti su historijski i kulturno-civilizacioni faktori bili toliko snažni da su se sve do druge trećine 19. st., dakle sve do pojave ilirske i poslije jugoslavenske (tj. južnoslavenske) ideologije, literature tih dviju južnoslavenskih podskupina razvijale, osim u početnoj fazi razvoja crkvenoslavenske pismenosti, gotovo izolirane jedna od druge ako izuzmemo folklornu književnost, tako da čak ni lingvističko jedinstvo hrvatskosrpskog jezičnog teritorija nije imalo prilike ni mogućnosti da djeluje u

pravcu međusobnog zblizavanja. Smatram dakle da i pitanje slavenske literarne orijentacije treba razmatrati odijeljeno u tim dvjema podskupinama.

Nesumnjivo je da je slavenska linija jača u srpskoj, makedonskoj i bugarskoj književnosti. One su, u usporedbi s hrvatskom i slovenskom, u prvom redu, i bez obzira na jezik, međusobno srodnije, nalaze se na sličnom razvojnom stupnju i razvijaju se u sličnim prilikama pa su i međusobni kontakti bili jači.³ Osim toga, iako su zemlje u kojima se te literature razvijaju odvojene od istočnoslavenskih naroda, ipak su im i geografski bliže, a politički i kulturno blisko su povezane s Rusijom pa su, razumljivo, u njima utjecaji ruske i ukrajinske literature kudikamo prezentniji i značajniji.⁴

U slovenskoj i hrvatskoj književnosti, slavenska je orijentacija međutim mnogo manje prisutna negoli u istočnoj južnoslavenskoj podskupini. Jasno, slavenska orijentacija postoji i u tim literaturama te se bliski odnosi s takvim kulturnim centrima kao što su Prag ili Krakov, kao i stalni svjesni pokušaji uspostavljanja što bližih veza s Rusijom, nikako ne smiju zapostaviti. No isto se tako ne smije smetnuti s uma da su i politički i kulturni odnosi s Austrijom ili Italijom bili i jači i dugotrajniji, pa razumljivo i odsudniji. I dok su ostali slavenski narodi koji su bili smješteni na periferiji slavenskog svijeta imali u svojoj borbi protiv neslavenskih kulturnih infiltracija jako slavensko i političko i kulturno zaleđe, Hrvati i Slovenci nisu imali u pravom smislu ni političkoga ni kulturnog slavenskog zaleđa, već se njihove veze s ostalim slavenskim svijetom svode u prvom redu na dodire i pokušaje povezivanja. A od »dodira« do »zaleđa« vrlo je daleko, pogotovo ako su, kao što je u konkretnom slučaju pretežno i bilo, čak i ti dodiri uglavnom samo jednostrani.

Opisavši tako karakteristike razvojnih uvjeta u svim slavenskim književnostima, vidimo da o mogućnostima i realizacijama njihove literarne orijentacije odlučuju ne samo stanoviti konkretni faktori nego i cio njihov sklop, sa svim popratnim pojavama. Ti se kompleksi, doduše, često mogu samo subjektivno tumačiti, ali se pojedinačni faktori, ili bar neki od njih, ipak mogu i egzaktno dokazivati. Upravo zato da bih u daljnjem izlaganju o orijentaciji u hrvatskoj književnosti što više izbjeгла subjektivnu notu, prilažem ovdje najprije nekoliko tabela, u kojima ću pokušati ustanoviti potencijalnu vjerojatnost slavenske orijentacije u pojedinim književnostima na temelju konkretnih faktora koji je određuju. Budući da su geopolitički i kulturni faktori bili po mom shvaćanju odlučni pri određivanju literarne orijentacije pojedinih slavenskih književnosti, pokušala sam izolirati nekoliko distinktivnih obilježja

³ Spomenimo samo ulogu braće Karavelovih u Srbiji.

⁴ Navedimo kao jedan od primjera utjecaj naprednih ruskih kritičara sredinom prošlog st., ili, još konkretnije, utjecaj Lesje Ukrajinke na razvoj bugarske literature s kraja 19. st.

koja ih opredjeljuju, i to geografsko-etničko, državno-pravno-političko i konfesionalno. Ta obilježja, naravno, nisu jedina moguća, ali meni su se u ovom momentu učinila najvažnija. Jasno, kao i pri svakoj statistici, a naročito ako se ona primjenjuje na jedan tako vitalan i osjetljiv organizam kao što je to književnost, brojke mogu pružiti samo neke konkretne indicije, kojima će biti potrebne stanovite korekture, ali ipak i te i takve indicije mogu biti korisne pri tretiranju određenih problema.

Već iz prve tabele, u kojoj sam uzela u obzir susjedstvo s pojedinim slavenskim odnosno neslavenskim narodima, dakle geografsko-etnički moment, proizlazi da južnoslavenska skupina u cjelini zauzima posebno mjesto među ostalim slavenskim skupinama. Naime, dok kod istočnih Slavena jedino u Rusa preteže broj neslavenskih susjeda, a u zapadnih je Slavena jedino u Lužičana taj odnos uravnotežen, južnoslavenski narodi imaju podjednak odnos između broja slavenskih i neslavenskih susjeda, a u Slovenaca dapače preteže neslavenska strana. — Iz druge tabele, u kojoj su obrađene državno-pravno-političke veze sa slavenskim odnosno neslavenskim narodima, i opet se izdvaja južnoslavenska skupina, gdje ili pretežu veze s neslavenskim narodima (Slovenci, Hrvati), ili je odnos uravnotežen (Bugari, Makedonci), dok jedino u Srba preteže samo s jednim bodom broj slavenskih zajednica. S druge strane, istočni Slaveni u ovoj tabeli svi pokazuju prevagu slavenskih veza, a od zapadnoslavenske skupine izdvajaju se Slovaci s uravnoteženim odnosom i Lužičani, kod kojih pretežu neslavenske veze. — U trećoj tabeli, koja nam prikazuje konfesionalne odnose, situacija se unekoliko mijenja, jer svi pravoslavni slavenski narodi izuzev Srbe pokazuju brojnije veze sa slavenskim narodima iste religije, dok su svi katolički Slaveni kao i protestantski Lužičani u pitanju religije i svega što ona na kulturno-civilizacionom planu za sobom povlači vezani uz veći broj neslavenskih nego slavenskih naroda.

Pokušamo li čitati tabele horizontalno, vidimo da su u svim trima na slavenskim odnosima deficitni ili neutralni jedino Lužičani (0, —1, —2), Slovenci (—3, —3, —3) i Hrvati (0, —4, —4), dok su Slovaci i svi preostali južni Slaveni uvijek u po dvije tabele neutralni, a u jednoj suficitni, što nam ukazuje na činjenicu da su se Lužičani i Slovaci našli u sličnoj situaciji kao i južnoslavenska skupina. To nam očito potvrđuju i konačni indeksi slavenskih bodova, po kojima na vrhu ljestvice stoji Bjelorusija (+11), dok su se Slovačka, Bugarska i Makedonija (+2) kao i Srbija (+1) našle uglavnom u istoj situaciji, no još uvijek »slavenski pozitivne«, a jedino Lužica, Hrvatska i Slovenija (—3, —8, —9) pokazuju »negativnoslavenski« indeks.⁵

⁵ Indeksi »slavenskih« bodova za sve slavenske zemlje mogu se poredati u slijedeću ranglistu: Bjelorusija 11, Ukrajina 10, Poljska 7, Rusija 7*, Češka 3, Makedonija, Slovačka, Bugarska 2, Srbija 1, Lužica —3, Hrvatska —8, Slovenija —9. (Za zvjezdicu uz ruske brojke v. op. 7.)

1. Geografsko etničke veze	SLAVENI														NESLAVENI										SALDO			
	Rusija	Bjelorusija	Ukrajina	Poljska	Lužica	Češka	Slovačka	Slovenija	Hrvatska	Srbija	Makedonija	Bugarska	Finska	Estonija	Letonija	Litva	Svedska	Njemačka	Austrija	Italija	Albanija	Grčka	Turska	Rumunjska		Mađarska		
Rusija	5		+	+								±	6	+	±	±												-1*
Bjelorusija	6	+		+	+								3			±	+											3
Ukrajina	9	+	+		+			+					5										+	+	±		4	
Poljska	9		+	+		±	+	+					5			+	±	+									4	
Lužica	2					±							2					+									0	
Češka	5				+	±		+					4					+	+								1	
Slovačka	6			+	+								4						+						+		2	
Slovenija	2								+				5						+	+					±		-3	
Hrvatska	4									+			4							+					+		0	
Srbija	6										+		6								+			+	+		0	
Makedonija	4										+		4								+	+					0	
Bugarska	6	±		±							+		6									+	+	+			0	

2. Državno- pravno- političke veze	SLAVENI	Rusija	Bjelorusija	Ukrajina	Poljska	Lužica	Češka	Slovačka	Slovenija	Hrvatska	Srbija	Makedonija	Bugarska	NESLAVENI	Finska	Estonija	Letonija	Litva	Svedska	Njemačka	Austrija	Italija	Albanija	Grčka	Turska	Rumunjska	Mađarska	SALDO	
Rusija	8	(+)	+	+	+									5*	+	±	±	±											3*
Bjelorusija	7	+	(±)	+	+									3			±	+											4
Ukrajina	8	+	+	(+)	+									5				±			±				+		±	3	
Poljska	10	+	+	+	(+)		±	±						7			±	+	+	±	±						±	3	
Lužica	2						+							3					+	±	±							-1	
Češka	6				±	±	(+)	+						5					+	+							±	1	
Slovačka	4				±		+	(±)						4						+	+						+	0	
Slovenija	2								(±)	±				5						+	+						±	-3	
Hrvatska	5								±	(+)	+			9						+	+			±	+	+	+	-4	
Srbija	8									+	(+)	+	+	7									±	+	+	+	+	1	
Makedonija	5										+	(±)	+	5								±		+	+			0	
Bugarska	6										+	+	(+)	6										+	+	+		0	

4. Svodna tabela	Tabela 1.	Tabela 2.	Tabela 3.	Slav Σ	Nesl. Σ	In-deks	Stranc veze Σ	% Probabilit.
Rusija	S 5 N 6* -1*	S 8 N 5* +3*	S 5 N 0* +5*	18	11*	+ 7 ^y	29*	62'1*
Bjelorusija	S 6 N 3 +3	S 7 N 3 +4	S 4 N 0 +4	17	6	+11	23	73'9
Ukrajina	S 9 N 5 +4	S 8 N 5 +3	S 5 N 2 +3	22	12	+10	34	64'7
Poljska	S 9 N 5 +4	S 10 N 7 +3	S 4 N 4 0	23	16	+ 7	39	59'0
Lužica	S 2 N 2 0	S 2 N 3 -1	S 0 N 2 -2	4	7	- 3	11	36'4
Češka	S 5 N 4 +1	S 6 N 5 +1	S 4 N 3 +1	15	12	+ 3	27	55'2
Slovačka	S 6 N 4 +2	S 4 N 4 0	S 4 N 4 0	14	12	+ 2	26	53'8
Slovenija	S 2 N 5 -3	S 2 N 5 -3	S 2 N 5 -3	6	15	- 9	21	28'6
Hrvatska	S 4 N 4 0	S 5 N 9 -4	S 2 N 6 -4	11	19	- 8	30	36'7
Srbija	S 6 N 6 0	S 8 N 7 +1	S 4 N 4 0	18	17	+ 1	35	51'4
Makedonija	S 4 N 4 0	S 5 N 5 0	S 4 N 2 +2	13	11	+ 2	24	54'2
Bugarska	S 6 N 6 0	S 6 N 6 0	S 6 N 4 +2	18	16	+ 2	34	52'9

Ad tab. 1. - Stanje prikazano na ovoj tabeli odgovara više-manje i današnjoj i historijskoj situaciji, s izuzetkom Lužice, gdje je uzet u obzir pretežno historijski moment, budući da je on igrao odlučnu ulogu pri formiranju lužičkosrpske narodnosti, njezinih jezika i njezine literature. Nadalje, uz direktne geografske dodire pojedinih naroda uzeti su u obzir i prekomorski susjedi na Jadranu, Baltiku i Crnom moru, jer su prekomorski dodiri bili u pojedinim slučajevima i značajniji od nekih izravnih, a često i lakše ostvarivi.

Ad. tab. 2. - Kao determinantni, u ovoj su tabeli uzeti u obzir slijedeći momenti:

a) da li je koji slavenski narod imao svoju vlastitu državnu formaciju, bilo samostalnu ili u sklopu koje druge državne zajednice (kako oznake u ovom slučaju ne pokazuju ne, izdvojene su zagradama);

b) da li je pojedini narod u cjelini ili jednim značajnijim dijelom svog teritorija bio u sklopu koje slavenske ili neslavenske državne formacije (kratke periode osvajanja, kao prodore Šveđana ili Turaka do čeških i slovačkih zemalja ne uzimam u obzir);

c) da li je u sklopu vlastite države imao koji drugi slavenski ili neslavenski narod, ili bar kakav njegov značajniji dio;

d) da li se s kojim slavenskim ili neslavenskim narodom našao u državi kakva trećeg naroda; u tom slučaju uzimam u obzir samo susjede (npr. Poljska se bila našla u mađarskoj državi i sa Slovačkom i s Hrvatskom, ali posljednju ne uzimam u obzir).

Ad tab. 3. – U ovoj tabeli uzimam u obzir samo dominantnu konfesiju pojedinog naroda, a ocjenjuju se veze iz obiju prvih tabela, onako kako su i tamo vrednovane.

Razumije se da tabele nisu mogle obuhvatiti sve moguće pojedinačne specifične veze – inače bi bio potreban mnogo veći broj rubrika za udaljenije neslavenske zemlje istočno i zapadno od slavenskog svijeta. Nisu dakle predstavljene veze nastale daljim pomorskim putovima, emigracijom, ustaljenim trgovinskim kontaktima ili tradicionalnim školovanjem kadrova u kojoj daljoj zemlji (npr. Poljaci u Italiji i Francuskoj kroz stoljeća), i sl. Osim toga, u tabelarnom prikazivanju veličine moraju biti sumjerljive – zato se npr. nije mogla prikazati uloga Dunava, jer kriterij toga roda ne može biti primijenjen na cio slavenski svijet.

Ruske veze s narodima istočne i jugoistočne ruske periferije i s narodima zao-kruženima ruskom kolonizacijom nisu se mogle uzeti u obzir iz dva razloga:

a) Radi se o suviše velikom broju etničkih formacija s izvanredno širokim dijapazonom raznih vrijednosti (brojnost pojedinog naroda, trajanje i važnost veze s Rusijom, civilizacioni stupanj i sl.). Metodološki je u sličnim slučajevima opravdana samo alternativa sve ili ništa.

b) Radi sumjerljivosti izabrala sam potpuno izostavljanje, jer sve te veze imaju važnost je d i n o za Rusiju. U svim ostalim neslavenskim vezama sudjeluju bar po 2 slavenska naroda, s Austrijom i Mađarskom čak po 7 (prosjeak 3,25). Izuzetak su jedino Finska i Estonija, ali njih nisam mogla izostaviti, jer pripadaju istom krugu kao zemlje uzete u obzir.

To znači da sve ruske brojke za apsolutne i relativne neslavenske odnose označuju samo realnosti u okvirima što vrijede za ostali slavenski svijet, a zvjezdice uz te brojke predstavljaju kvalitetu u kojoj drugi Slaveni ne sudjeluju i zbog koje su neslavenske komponente same Rusije efektivno veće u okvirima širina od slavenskih.

Izostavljena je u cjelini i Crna Gora, jer nije moguće korektno predočiti u istoj ravnini i u istim kategorijama koje vrijede za ostale slavenske zemlje istodobno i crnogorske specifičnosti i sudjelovanje Crne Gore u srpskoj kulturi.

Očigledno je, konačno, da su pojedine veze različite važnosti. Kako je metodološki nemoguće provesti vrednovanje u realno iznijansiranoj skali, a ipak bi bilo neadekvatno ocjenjivati jednako npr. rusku državnost i Samuilovo makedonsko carstvo, ili slovačko-mađarske i slovensko-mađarske veze, primijenjena je standardna metoda dvočlane ocjene *veći* i *manji*: + i ± (u vrijednosti 2 i 1). Oba znaka predstavljaju u prvim dvjema tabelama prisutnost veze i njezino vrednovanje, dok u trećoj tabeli prikazuju slaganje, s time da se vrednuje sama veza prema prvim dvjema tabelama, a ne veće ili manje slaganje. U trećoj tabeli minus označuje odsutnost slaganja, a odsutnost veze nije ni u jednoj tabeli posebno označena.

I konačno, kad sve te slavenske odnosno neslavenske faktore pokušamo izraziti procentualno, vidimo, što se uostalom može zaključiti i iz samih indeksa, da jedino Slovenija, Hrvatska i Lužica pokazuju premoć neslavenskih faktora, i to procentualno jaku premoć. Naime, dok ti faktori za Bjelorusiju pokazuju npr. 73,9% probabiliteta slavenske orijen-

tacije, dok se u većine zapadnih Slavena i u istočnoj južnoslavenskoj podskupini taj procent kreće između 50 i 60%, Slovenci imaju samo 28,6%, Lužičani 36,4%, a Hrvati 36,7%.⁶

Iako su sve te matematičke operacije koje su ovdje provedene i koje bi se još mogle provesti pomalo proizvoljne, jer svode pod isti nazivnik različite kategorije, ipak se rezultati do kojih smo na taj način došli više-manje poklapaju s onim što je već prije ovog tabelarnog pregleda izneseno.⁷ A ono što nas ovdje prvenstveno zanima jest već prije istaknuta činjenica da južni Slaveni u cjelini, a njihova zapadna podskupina posebice, zauzimaju odijeljeno mjesto unutar slavenskog svijeta – činjenica koja je sad potkrijepljena i brojkama iz kojih proizlazi da Slovenija i Hrvatska imaju najdeficitnije indekse slavenskih veza i, uz Lužicu, najniže procenete probabiliteta slavenske orijentacije. Da bismo odgovorili na postavljeno pitanje o problemu slavenske orijentacije u samoj hrvatskoj književnosti, potrebno je dakle na koncu konfrontirati situaciju u Hrvatskoj najprije sa situacijom u Sloveniji, koja je na općeslavenskom planu ispala Hrvatskoj tipološki najslabija, kao i sa situacijom u susjednoj Srbiji, koja je doduše u zbiru obrađivanih faktora »slavenski suficitna«, ali je s Hrvatskom veže jedan faktor koji u izloženim pregledima nije drugdje mogao biti uziman u obzir, a to je jezik.

Slovenska književnost, jednako kao i hrvatska, našla se s obzirom na problem slavenske orijentacije u specifičnom položaju unutar slavenskog svijeta. U dosadanjem izlaganju iznijela sam već niz konkretnih faktora koji su uvjetovali nizak probabilitet slavenske orijentacije i po kojima se slovenska književnost našla na dnu ljestvice. Iako ne bih željela donositi neke definitivne sudove o tome u kojoj je od spomenutih dviju literatura slavenska orijentacija bila slabija, to više što iz prethodnih tabela proizlazi da je potencijalna vjerojatnost bila manja u Sloveniji, ipak bih ukazala na neke momente koje treba uzeti u obzir.

Prvo, mada su i Slovenija i Hrvatska suočene s iste dvije jake neslavenske kulture, a Slovenci čak i graniče s njihovim nosiocima, ipak moramo imati na umu da one nisu imale podjednako djelovanje. Tako, talijanski kulturni utjecaj nije bio jednako prezentan u slovenskoj kao u hrvatskoj književnosti, i to iz više razloga. Prije svega, Slovenci manjim dijelom svojeg teritorija graniče s Italijom, dok su joj Hrvati okrenuti svojom najdužom granicom, tj. čitavom kopnenom i otočkom obalom. Osim toga, Slovenci graniče sa sjeveroistočnim dijelom Italije, dakle s Furlanijom, gdje je romanski element i etnički i kulturno najslabiji, jer

⁶ Ranglista probabiliteta slavenske orijentacije u pojedinim slavenskim zemljama glasila bi u postocima: Bjelorusija 73,9, Ukrajina 64,7, Rusija 62,1*, Poljska 59,0, Češka 55,2, Makedonija 54,2, Slovačka 53,8, Bugarska 52,9, Srbija 51,4, Hrvatska 36,7, Lužica 36,4, Slovenija 28,6. Usp. i rangliste u op. 8.

⁷ Jedino odstupanje bilo bi u slučaju Rusije, no i tamo bi statistike dale slične rezultate da su uzeti u obzir i razni azijski narodi s kojima Rusi graniče ili ih okružuju, bilo danas ili u toku svoje historije. Vidi i komentar uz tabele.

je sam jezično neiskristaliziran i jer dolazi do miješanja s austrijskim i slavenskim elementima; Hrvati naprotiv graniče s etnički i kulturno najčišćom Italijom, i prirodno su upućeni na nekoliko talijanskih jakih kulturnih centara. Nadalje, veze Italije i Hrvatske su i dugotrajnije i češće, a talijanska je politička vlast usmjerena ne na jedan kontinuirani teritorij gdje je izmiješano seosko i gradsko stanovništvo, kao što je slučaj u Sloveniji, već prvenstveno na gradove, dakle na kulturna središta. I konačno, hrvatska se literatura kao literatura počela razvijati mnogo ranije i mnogo intenzivnije od slovenske i od svih južnoslavenskih i većine slavenskih književnosti uopće, i to upravo u talijanskoj kulturnoj sferi; kad se poslije, u 19. st., počela razvijati općenacionalna hrvatska književnost, ona se velikim dijelom naslanjala na starije hrvatsko literarno nasljeđe, pa je talijanska orijentacija s jedne strane prodirala u nju i nadalje izravno preko Dalmacije, a s druge neizravno preko naše vlastite kulturne baštine.

No dok je talijanski kulturni pa i književni utjecaj bio nesumnjivo jači u Hrvatskoj nego u Sloveniji, njemački je bio jači kod Slovenaca. Uz neposredno geografsko susjedstvo, kao i uz činjenicu da su Slovenci već u 9. st. potpali pod njemačku vlast, važan je faktor bila svakako i reformacija, koja je odigrala više-manje epizodnu ulogu u razvoju hrvatske literature, dok je slovenskoj ne samo položila solidne temelje već je i ostavila traga u općem duhovnom životu te tako omogućila lakšu penetraciju i asimilaciju germanske kulture u kasnijim stoljećima, kad se počela razvijati prava slovenska književnost.

Za razliku od Slovenije, Hrvatska se međutim sukobila s još dva jaka neslavenska i politička i kulturna utjecaja – madžarskim i turskim. Slovenija doduše također jednim dijelom svojega teritorija graniči s Madžarskom, no u usporedbi s dužinom čitave sjeverne hrvatske granice, taj je slovenski granični pojas zapravo neznatan. Osim toga, Slovenija se nikad nije nalazila u sklopu ugarske države pa se i poslije, u okvirima Austro-Ugarske, morala suprotstavljati samo pokušajima prisilne germanizacije, a ne pokušajima i germanizacije i madžarizacije kao Hrvatska. Srećom, Madžarska ne predstavlja jednu samostalnu kulturnu sferu pa se njezinoj ekspanziji valjalo suprotstavljati prvenstveno na političkom i jezičnom planu, što se moglo provoditi lakše od otpora talijanskoj ili njemačkoj kulturnoj penetraciji.

Drugačija je situacija s orijentalnom kulturom, kojoj Slovenija uopće nije bila izložena, dok Hrvatska potpada pod njezin jači ili slabiji utjecaj već od prvih nadiranja Turaka u naše krajeve. Taj je utjecaj bio to jači što ga je propagirao ne samo strani već i domaći etnički element, tj. bosansko-hercegovački Muslimani, koji su s jedne strane već u 16. st. bili razvili svoju vlastitu *aljamiado*-književnost, a s druge su djelovali unutar same uže hrvatske literature, osobito od okupacije Bosne i Hercegovine nadalje.

Postoji konačno još jedan moment koji moramo imati na umu kad raspravljamo o slovenskoj i hrvatskoj književnosti, a to je njihovo slavensko zaleđe. Jačega slavenskog zaleđa, kao što je već spomenuto, nemaju ni hrvatska ni slovenska književnost, no ipak treba istaći da se slovenska literatura mogla više oslanjati na hrvatsku i nalaziti u njoj više impulsa za svoj razvoj no obratno. Uzevši sve te momente u obzir, ostaje ipak, unatoč statistici, još uvijek otvoreno pitanje je li slavenska orijentacija bila zaista slabija u Sloveniji, koja je u stvari bila suprotstavljena samo jednoj i to njemačkoj kulturnoj penetraciji, ili u Hrvatskoj, koja je tokom svoje historije imala da se sukobljava i u politici i u literaturi s četiri neslavenske infiltracije?

Preostaje nam još da na koncu usporedimo situaciju u hrvatskoj književnosti s njezinim drugim slavenskim susjedom, tj. sa srpskom literaturom. Mada su se razvijale u donekle sličnoj geografskoj poziciji te je i Srbija bila izložena prodorima mnogih neslavenskih kultura⁸ – bizantske preko Grčke, orijentalne preko Turske, te mađarske i germanske preko Vojvodine – ipak se ona nalazi u bitno drugačijoj situaciji no Hrvatska. U prvom redu, utjecaj Mađarske i Austrije novijeg je datuma i očitovao se više u prodoru materijalne nego duhovne kulture, prema kojoj je Srbija bila ograđena barijerom religije. Orijentalni je element naprotiv prodirao jače negoli u Hrvatskoj, no i on, a pogotovo bizantska kultura, što je pristizala prvenstveno religijskim kanalima, vezali su Srbe još jače uz istočne i preostale jugoistočne Slavene, kojima su dopirali istim putovima. Upravo u tim bliskim stoljetnim vezama s Makedonijom i Bugarskom s jedne i istočnim Slavenima s druge strane, Srbija nalazi jako slavensko zaleđe i uspješno provodi svjesnu i političku i kulturnu orijentaciju prema Rusiji,⁹ s kojom je tokom vjekova podržavala uspješne međusobne kontakte. Zajednički kulturno-civilizacioni krug i bliski dodiri s Rusijom bili su u Srba sve do konsolidacije samostalne srpske države, a u literaturi to konkretno znači sve do moderne, onaj presudan moment koji je, bez obzira na geografsku udaljenost, pa čak i bez obzira na djelovanje jednoga Dositeja ili Vuka ili niza vođanskih pisaca, orijentirao srpsku literaturu prvenstveno na slaven-

⁸ Srbija je druga na ranglisti bodova za neslavenske veze (Hrvatska 19, Srbija 17, Bugarska, Poljska 16, Slovenija 15, Slovačka, Češka, Ukrajina 12, Rusija 11,* Makedonija 11, Lužica 7, Bjelorusija 6), no isto tako ima visok broj bodova na ranglisti za slavenske veze (Poljska 23, Ukrajina 22, Rusija 18, Bugarska, Srbija 18, Bjelorusija 17, Češka 15, Slovačka 14, Makedonija 13, Hrvatska 11, Slovenija 6, Lužica 4), pa je stoga druga također i na ranglisti ukupnog broja bodova za sve strane veze, slavenske i neslavenske (Poljska 39, Srbija 35, Ukrajina, Bugarska 34, Hrvatska 30, Rusija 29,* Češka 27, Slovačka 26, Makedonija 24, Bjelorusija 23, Slovenija 21, Lužica 11).

⁹ Spomenimo samo jedan karakterističan detalj: kad se za vrijeme boravka Sv. Markovića u Petrogradu g. 1868. tamošnja srpska opština preustrojavala u jugoslavensku, brojila je 34 Srbina, 16 Bugara i 1 Hrvata (»Izveštaj o glavnoj godišnjoj skupštini 'Srpske opštine' u Petrogradu«, Sv. Marković, *Izabrani spisi*, I, Beograd 1960, str. 18).

sko zaleđe, dakle upravo na onaj faktor koji nedostaje i slovenskoj i hrvatskoj književnosti. A ne smijemo ispustiti iz vida da je i hrvatska literarna baština, zbog lingvističkog jedinstva hrvatskosrpskog jezika, mogla pružati i pružala je srpskoj književnosti stanovito slavensko zaleđe i sa zapadne strane, dok hrvatska literatura nije u starijoj srpskoj književnoj tradiciji zbog njezina karaktera, stupnja razvoja i specifičnog jezika mogla naći nikakva jačeg ili trajnijeg oslonca. Drugim riječima, hrvatska se literatura i u odnosu na srpsku našla u sličnoj situaciji kao u odnosu na svog zapadnog slavenskog susjeda – davala je više nego što je mogla primati.

ODGOVOR na drugo pitanje postavljeno u početku, tj. kakav je u hrvatskoj književnosti bio odnos slavenske orijentacije s obzirom na ostale strane literarne orijentacije, uglavnom je već sadržan u onom što je dosad izneseno – u cjelini uzev, taj odnos nije odigrao dominantnu ulogu. Kako je međutim gotovo u svim periodima slavenska orijentacija u nas poticala, potrebno je da se nešto detaljnije osvrnemo na problem kako se poticala, zašto se poticala i zašto nije dala željene rezultate.

Još u najstarijem periodu razvoja hrvatske književnosti, tj. u razdoblju srednjovjekovne pismenosti, Hrvatska se, što pod utjecajem romanškog starosjedilačkog stanovništva i latinskog svećenstva u dalmatinskim gradovima, a što pod utjecajem ugarskih vlastodržaca, našla politički izolirana od ostalog slavenskog svijeta. Da bi pod pritiskom stranih utjecaja sačuvala svoj narodni hrvatski karakter, u našoj se literaturi već u toj prvoj razvojnoj fazi jasno ocrta tendencija da se naglašava i potiče sve što je slavensko, tendencija koja, uostalom, nikada neće ni prestati. Tako je crkvenoslavenska pismenost u nas uhvatila čvrst korijen i zadržala se mnogo duže nego npr. u zapadnih Slavena, kojima je prvotno bila namijenjena,¹⁰ ali, upravo zbog već spomenute rane izoliranosti Hrvatske, ta se pismenost zadržala prvenstveno u svojem najstarijem glagoljskom vidu, koji se u nas dalje razvijao u specifičnim hrvatskim prilikama. Svoj stav prema slavenskom svijetu Hrvati ni u budućnosti neće nikad izmijeniti – Gundulić će pjevati o slovinstvu i veličati poljske pobjede, Orbini će pisati svoj *Il regno degli Slavi*, a Vinko Pribojević, Juraj Križanić ili Pavao Ritter Vitezović propagirat će svoje panslavenske ili južnoslavenske ideje. Pa i poslije, kad se stvarala novija hrvatska književnost, Hrvati su i opet poticali ideje međuslavenskog zbližavanja i bili spremni da tim idejama pridonose žrtve; ilirizam, Bečki dogovor, Strossmayerovo jugoslavenstvo (u današnjem

¹⁰ Interesantno je da su upravo hrvatski glagoljaši bili pozvani u Češku kad se u novoosnovanom praškom samostanu Emaus (1347) obnavljalo slavensko bogoslužje. Taj je boravak, međutim, bio značajan i za hrvatsku srednjovjekovnu pismenost i kulturu, jer su naši glagoljaši preveli na hrvatski veći dio staročeške literature.

značenju »južnoslavenstvo«), pokret naprednjačke omladine potkraj stoljeća i pred prvi svjetski rat – svi su imali svoje korijene u Hrvatskoj i, na žalost, pretežno ostajali i ograničeni na nju, dok su se ostali južnoslavenski narodi uglavnom od svih tih pokreta distancirali u obrani interesa svog nacionalnog integriteta nisu bili voljni da im pridonose veće žrtve. Pa i pokušaji dodira s ostalim Slavenima završavali su sve do konca 19. st. sa sličnim rezultatom. U nas se kako-tako uče slavenski jezici, izdaju se slovnice i čitanke, čitaju, prikazuju i prevode slavenski pisci, dok za hrvatsku literaturu slavenski svijet, izuzev u nekim razdobljima Češku, pokazuje malo interesa izvan kabinetske filologije i pojedinačnih ličnih literarnih dodira. Istina jest da je slavenska orijentacija Hrvatima u njihovoj političkoj i kulturnoj borbi služila i kao sredstvo, kao moralno zaleđe u koje su mogle biti uprte oči i nade, no da bi takvo zaleđe moglo u pravom smislu djelovati, bilo bi potrebno i nešto više od njegove puke egzistencije. A toga na žalost nije bilo i bez obzira na to što se to može tumačiti i opravdati političkim i sličnim momentima, činjenica da su naši kontakti s ostalim Slavenima bili najčešće jednostrani, a ne međusobni, odigrala je odsudnu ulogu ako već ne u političkoj, a ono u našoj kulturnoj historiji. To je ujedno, i bez obzira na sve ostale momente, i bio onaj odlučni faktor koji je smanjio značenje i udio toliko proklamirane, deklarirane i propagirane slavenske orijentacije u razvoju hrvatske književnosti.

Kad raspravljamo o stranim orijentacijama u našoj književnosti, imamo pred očima tri najvažnije – slavensku, germansku i romansku. U starijoj hrvatskoj literaturi prva već iz objektivnih razloga nije mogla, bar u književnom smislu, doći do značajnijeg izražaja. Istočno-slavenske su književnosti nakon uspješnog srednjovjekovnog starta zapale u višestoljetnu stagnaciju, a slična je situacija i u zapadnih Slavena, izuzev najudaljenije nam Poljake. Hrvatska književnost naprotiv sudjeluje aktivno u kulturnom i literarnom razvoju zapadne Evrope, kojoj daje niz velikih i evropski priznatih humanista i mislilaca od Crijevića ili Česmičkoga do Ruđera Boškovića, a ujedno rađa niz velikih književnika, s kojima naša literarna baština može danas slobodno stati uz bok i mnogo većim evropskim književnostima. Taj nam dakle višestoljetni period nije interesantan za naš problem, jer su se veze sa slavenskim svijetom održavale više na političkom i emocionalnom planu, ali u literaturi su ostale ograničene prvenstveno ipak na crkvenoslavensko nasljeđe i zajedničku južnoslavensku folklornu poeziju.

Situacija se bitno mijenja tek u prvoj polovici 19. stoljeća, dakle u doba historijskih slavenskih narodnih preporoda, u doba definitivnog formiranja pojedinih slavenskih nacija, u doba formiranja i prvoga velikog rascvata modernih slavenskih književnosti. Politički i kulturno razjedinjena Hrvatska, razapeta između stalne i trajne penetracije talijanske kulture u Dalmaciji, naglo pojačane germanizacije i sve

jače madžarske opasnosti u sjevernoj Hrvatskoj, traži i nalazi oslonac za svoju političku borbu i kulturnu samostalnost u slavenskom svijetu. Češki narodni preporod, a naročito Šafárikove i Kollárove ideje, rasplamsale su u Hrvata njihovu slavensku svijest, povezale ih sa zapadnim i južnim Slavenima i pripomogle i ideji i uspjehu ilirskog pokreta.

No dok je u političkoj i nacionalnoj borbi Hrvata slavenska orijentacija odigrala odsudnu ulogu, za literarno formiranje našeg romantizma ona nije bila ni izdaleka tako značajna. Svjesnim pokušajima naših preporoditelja da se što bolje upoznamo i što tješnje povežemo sa slavenskim literaturama suprotstavljao se niz konkretnih faktora.¹¹ S jedne strane imamo relativno slabo poznavanje slavenskih jezika,¹² malen i slab izbor djela iz njihovih književnosti, rijetke izravne kontakte, naročito s Rusima. S druge strane svi su naši romantičari bili odgojeni u neposrednoj teritorijalnoj blizini i kulturnoj sferi jedne Njemačke ili Italije i već su se zarana i upoznali i literarno donekle formirali na tekovinama njihova romantizma. Uz to, kako ističe i Barac govoreći o dominantnom utjecaju Nijemaca na naše ilirce,¹³ ne smijemo smetnuti s uma da su »upravo oni u prvoj polovici 19. vijeka bili najizrazitiji borci za slobodu«, da su njemački filozofi 18. st. razvili ideju o spasonosnoj ulozi Slavenstva, da su se češki romantizam i češki narodni preporod, koji su na nas izvršili tako važan utjecaj, također razvili pod idejnim i formalnim okriljem njemačke romantike, kako je dokazao već Murko. A slične bismo razloge mogli navesti i za sklonost naših pjesnika prema revolucionarno-patriotskoj lirici talijanskog romantizma kao i prema slobodarski i buntovnički raspoloženoj poeziji jednog Byrona, pjesnika koji je kao pojedinac, posredno ili neposredno, nesumnjivo najjače utjecao na predstavnike našeg romantizma. Isto tako ne smijemo smetnuti s uma da su naše veze s ruskom i poljskom literaturom, dakle s tada najvećim slavenskim literaturama, u to doba i rijetke i malobrojne, unatoč svim nastojanjima naših preporoditelja, osobito Vraza i Gaja, i unatoč svim pokušajima nekih naših literarnih historičara da im pridaju veliko značenje.¹⁴ – I tako, koliko su god češki preporoditelji na nas iz-

¹¹ Odnosi sa srpskom literaturom mogu značiti pravu aktivnu u bilanci slavenske orijentacije samo do konsolidacije standardnog jezika u Hrvata i Srba sredinom 19. st. Od tada su hrvatska i srpska literatura zbog jezika u specifičnom odnosu, jer za međusobne veze nije potrebno onakvo ulaganje napora kao kad se radi o drugim književnostima, bile one slavenske ili neslavenske – otpada naima najteži problem transmisije, tj. potreba prevodenja.

¹² To je poznavanje možda bilo dovoljno za razvijanje emocionalnih veza s ostalim Slavenima, ali nedovoljno za pravo doživljavanje, a naročito za uspješno prevodenje književnih ostvarenja.

¹³ Usp. *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, I, *Književnost ilirizma*, Zagreb 1954, str. 154.

¹⁴ Tako J. Badalić u svojoj raspravi *Ruski pisci u književnosti hrvatskog preporoda*, »Hrvatsko kolo« 1946, str. 330–376, kao i u sintetskom prikazu *Ruski pisci u hrvatskoj književnosti*, »Južnoslovenski filolog«, 23/1958, str. 121–138, očito previše inzistira na ruskom utjecaju, koji npr. Barac u *Književnosti iliriz-*

vršili jak utjecaj, koliki god u g l e d uživale u nas poljska i ruska književnost, ipak su slavenski utjecaji odigrali tek drugostepenu ili čak trećostepenu ulogu u literarnom formiranju naših romantičara, koji su doduše propagirali slavensku uzajamnost, koji su i u svojem stvaranju tu i tamo podlijegali ponekom slavenskom utjecaju, no koji su se ipak prvenstveno razvijali na zapadnoevropskoj kulturnoj tradiciji i na baštini naše starije pisane i folklorne književnosti.

U drugoj polovici 19. stoljeća, osobito tamo od 50-tih do 90-tih godina, stanje se unekoliko izmijenilo. U političkom i kulturnom životu Hrvatske, pritisnutom najprije Bachovim apsolutizmom, a poslije Khuenovom diktaturom, nema više mjesta burnim proklamacijama o sveslavenskoj uzajamnosti, pa se ilirski ideje smiruju u ideologiji Strossmayerova jugoslaventstva, no ono nalazi i sve jačeg protivnika u pristašama Stranke prava. Hrvatski pak literarni život ostaje sputan okovima cenzure, te se pritisnut još žešćim valom germanizacije i madžarizacije razvija u svojim uskim provincijskim okvirima, bez jačeg kontakta s evropskim literarnim zbivanjima.

Slavenska literarna orijentacija međutim ne slabi, pa iako se iz političkih razloga ne smije više onako otvoreno propagirati kao u doba preporoda, ona je sada u stvari jača nego onda i na neki način i odsudnija po naš literarni život no tada. Razloga tome imade više, no dva su, mislim, osnovna. Prvo, prevođenje i forsiranje slavenskih pisaca bilo je u to mučno doba jedini mogući način protesta protiv neslavenskih vlastodržaca i naši se književnici tim posrednim načinom obilato služe; taj bi nam moment ujedno mogao razjasniti i izrazito polonofilsko raspoloženje naših književnika 60-tih i 70-tih godina, koji u potlačenoj i razjedinjenoj Poljskoj vide i našu vlastitu sudbinu, a forsiranjem poljske uvijek patriotizmom nadahnute literature često izražavaju raspoloženja kojima zbog cenzure nije bilo moguće dati oduška u vlastitim literarnim ostvarenjima. Drugi i vjerojatno još važniji razlog treba tražiti ne u hrvatskim prilikama, već u okvirima općeg evropskog književnog razvoja, gdje dominantnu ulogu preuzima opet francuska literatura, kojoj će se kao jedini stvarno ozbiljan takmac u 70-tim i naročito u 80-tim godinama naći ruska, dok će se njemačka književnost gotovo potpuno povući s vodeće pozicije što ju je zauzimala još od konca 18. st. i razvijati se, jednako kao i talijanska, uglavnom u svojim nacionalnim okvirima. I tako, budući da su i njemačka i talijanska književnost, a to su literature na koje smo mi bili prvenstveno upućeni, i same u to

ma zapravo šutke zaobilazi kad na str. 38 izrijeком kaže: »Najizravnije pobude primili su hrvatski preporoditelji od Nijemaca i Čeha, a zatim od Talijana i Poljaka.« No i poljski je udio u preporodnoj književnosti još relativno slab, iako je poljska književnost uživala u to doba u nas veći ugled od ruske, više je prevedena, a i kontakti su s poljskim kulturnim krugovima bolji negoli s ruskima. Usp. i Đorđe Živanović, *Polonofilstvo kod Srba i Hrvata u prvoj polovini XIX veka kao osnova pojačanom interesovanju za poljsku književnost*, »Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor«, 29/1963, sv. 1-2, str. 83.

doba bile upućene da nove sokove razvoja pretežno crpu iz francuske i ruske književnosti, razumljivo je da one u takvoj situaciji nisu više mogle vršiti dublji utjecaj ni na naš književni život te se njihova funkcija, osobito funkcija njemačke literature, prvenstveno svodi na ulogu posrednika novih francuskih i ruskih književnih ostvarenja. Isto je tako razumljivo što se u izboru između francuske i ruske literarne orijentacije većina naših književnika, pritisnuta našim političkim i kulturnim prilikama, opredijelila za rusku književnost, iako je otvoreno pitanje koliko je taj izbor bio po hrvatsku literaturu sretan.

Ukratko, u 2. polovici 19. st. slavenska je literarna orijentacija, i to najprije poljska a onda ruska, u nas dominantna, i to dominantna čak u toj mjeri da nas je uspjela u generalnoj liniji udaljiti od prirodnog uklapanja u literarne tokove tadanje zapadnoevropske književnosti. Na pitanje u kojoj je mjeri bila pozitivna po naš književni razvitak, pokušat ću odgovoriti u slijedećem poglavlju.

I konačno, na prijelomu stoljeća, dakle u doba moderne, pitanje slavenske orijentacije nalazi se, kao u nekom začaranom krugu, opet na sličnim pozicijama kao u doba hrvatskog preporoda. Veze sa slavenskim svijetom i opet su vrlo žive, čak i življe nego u doba ilirizma, kontakti s Pragom ili Krakovom jači nego ikad, utjecaj Masaryka odigrava bitnu ulogu u našem političkom životu, a slavenske se literature u svim manifestima toga tako bogatog razdoblja stavlja u prvo mjesto. No slavenska je orijentacija u literaturi i opet od drugostepenog značenja – naši će modernisti biti prvenstveno ipak orijentirani na Beč, ma koliko se protiv njega borili, kao i na romanske književnosti, konkretno francusku i talijansku, iz kojih će najbolji stvaraoci tog razdoblja primati plodotvorne impulse.¹⁵

Drugim riječima, u hrvatskoj književnosti sve do 1. svjetskog rata opažamo svjesnu emocionalnu povezanost njenih predstavnika sa slavenskim svijetom. U starijoj književnosti ta povezanost ne može dovesti do znatnijeg utjecaja slavenskih literatura, jer su one, izuzev suviše nam udaljenu poljsku, u periodu stagnacije, dok hrvatska književnost prolazi normalan razvojni put kao i zapadnoevropske literature. U razvoju novije hrvatske književnosti od ilirizma do 1. svjetskog rata, situacija se utoliko mijenja što slavenske literature, osobito ruska, poljska i češka, doživljuju nagli razvitak te ne samo da ulaze u okvire opće evropske književnosti već najboljim dometima ruskog i poljskog romantizma dostižu vrhunce njezina razvoja, dok ruski realizam te vrhunce čak unekoliko i prestiže, utječe na zapadnoevropsku književnost tog perioda, a kroz opus jednog Dostojevskoga, daje impulse i modernoj evropskoj li-

¹⁵ O tim problemima dajem mnogo konkretnih podataka u svom radu *Časopis hrvatske moderne »Mladost« i strane književnosti*, Rad JAZU 341 (1965), str. 231–262, kao i u svojoj disertaciji *Francuske književne pobude u časopisima hrvatske moderne*, Rad JAZU (u tisku).

teraturi 20. stoljeća. Međutim, upravo u tom razdoblju kad je mogla primati plodotvorne pobude iz ostalih slavenskih književnosti, hrvatska literatura prolazi kroz porođajne muke koje joj nameće jezik, prolazi kroz fazu najjačeg germanizatorskog pritiska i u početku je najviše skoncentrirana na očuvanje svog nacionalnog karaktera. U toj fazi dakle, kada ostale slavenske književnosti doživljuju nagao kvalitativni skok, hrvatska literatura kvalitetno pada te u borbi protiv tuđina nalazi politički oslonac u ostalim slavenskim literaturama, ali u književnom pogledu ostaje izolirana od njihova uspona. Programatski vezana uz slavenski svijet, hrvatska književnost u mnogočem kida sponu sa zapadnoevropskim literarnim krugom, u kojem se dotad normalno razvijala, a ne uspijeva stvoriti dublje veze sa slavenskim krugom, koji joj je kulturno-civilizaciono u mnogočem stran. I tako, prebroditi nesretnu i literarno prilično neplodnu fazu zakašnjelog romantizma, u kojem su jedina vrednija ostvarenja nastala pod utjecajem narodne tradicije, vlastite književne baštine i zapadnoevropske literature, hrvatska književnost ulazi u razdoblje realizma ne samo sa zakašnjenjem već i istrgnuta iz svojih evropskih okvira. Rastrgana između Istoka i Zapada, ona pabirči i tu i tamo, i to više u epigona negoli u velikih stvaralaca.¹⁶ Trgnuvši se konačno iz te letargije, hrvatska književnost pokušava u 90-tim godinama preskočiti taj raskorak s Evropom, užurbano se trsi da nadoknadi svoje zaostajanje za njezinim književnim razvitkom i nastoji da se ponovno uključi u njezin književni život. U tom momentu, međutim, krivulja razvoja slavenskih književnosti opet je u deklinaciji, pa će i hrvatska literatura tražiti svoje uzore na izvorima koji su joj bilo geografski najbliži, kao što je Beč, ili onima koji u to doba daju nove sokove evropskoj literaturi kao što je Skandinavija, ili, konačno, na centralnom izvoru svih evropskih literatura toga perioda, tj. u Parizu.

I KONAČNO, da pokušamo odgovoriti i na treće pitanje – tj. kakav je doprinos pružila slavenska literarna orijentacija razvoju hrvatske književnosti.

Vidjeli smo već da to pitanje u nas praktički dolazi u obzir tek od ilirizma nadalje, dakle u tri razvojna razdoblja naše literature – romantizmu, realizmu i moderni.

U prvom razdoblju, dakle u doba r o m a n t i z m a, hrvatska književnost dolazi u tješnji dodir prvenstveno s tri najveće i najvažnije slavenske književnosti – s češkom, poljskom i ruskom.

¹⁶ Tako, da uzmemo primjer iz francuske književnosti, prvi prijevod Balzaca dobivamo tek 1887. (*Eugenija Grandet*), a sam Balzac je ipak autor koji je bio ne samo relativno mnogo čitan, u njemačkim prijevodima, nego i mnogo »cijenjen«, čak toliko da ga Senoa stavlja u isti red s Paulom de Kockom i Sueom! (Usp. M. Savković, *L'Influence du réalisme français dans le roman serbocroate*, Paris 1935, str. 253–254).

Dodir s češkom literaturom bio je od presudnog značenja po naš narodni preporod u idejnom pogledu i za nas čak i nije važno u kojoj je mjeri češka ideologija samostalna, a u kojoj je odraz njemačke misli – kod nas su Šafárikove i Kollárove ideje bile tako spremno prihvaćene upravo zato što su dolazile iz jednog slavenskog centra. Osim toga, češka nam je literatura kao najbliža od svih zapadnih i istočnih slavenskih književnosti poslužila i kao važan posrednik za njihovo upoznavanje i prihvaćanje,¹⁷ a i sama je preko svojih romantičara (Hánka, Erben, Čelakovský) pridonijela nešto razvoju naše romantičarske lirike, no u kojoj je mjeri utjecala na čisto literarnom a ne samo ideološkom i tematskom planu, pitanje je koje bi trebalo detaljnije proučiti.

U čisto književnom pogledu utjecaj poljske književnosti, koja u nas osobito u 50-tim i 60-tim godinama gotovo potpuno zasjenjuje češku, vjerojatno je značajniji. Češki romantizam nije imao jednog pjesnika kao što je bio Mickiewicz, koji se u nas počinje prevoditi već u 40-tim godinama,¹⁸ koji je po samom svom opusu vjerojatno od svih slavenskih romantičara bio u nas najpotpunije poznat i koji je dakle nesumnjivo mogao ostaviti traga i u našem literarnom stvaranju. No kako se Mićkiewicz intenzivnije prevodi prvenstveno tek u 60-tim i 70-tim godinama, koje ne obiluju u nas većim lirskim talentima, i njegov je utjecaj bio tada relativno slab, najočitiiji u zakašnjelim romantičnim epovima Franje Markovića, koji su u doba kad su nastali predstavljali već stanoviti anahronizam. Treba međutim istaći da je vjerojatno veću popularnost od Mickiewicza, a svakako veću od dosta prevedenog Krasińskog i slabo poznatog Slowackog, doživio u nas niz boljih ili slabijih poljskih prozaika poput Kraszewskog i Czajkowskog, čiji prijevodi decenijama pune stranice naših časopisa, no pitanje je u kojoj su mjeri unaprijedili naš književni razvitak.¹⁹

Ruski romantizam također nije ostavio u nas očekivanog traga. Razloga tome ima više. U prvom redu, ruska literatura tog doba dopire do nas uglavnom posredno, preko njemačkih i čeških izvora, što dovodi do

¹⁷ Npr. Vraz preko Čeha (Fr. Langer) preuzima i poljski krakowiak (usp. Barac, o. c., str. 154).

¹⁸ No tada je najveći interes izazvao svojim pretežno publicističkim djelom *Księgi Narodu Polskiego i Pielgrzymstwa Polskiego*, kao i svojim predavanjima o srpskoj narodnoj poeziji, dok jedino Vraz prevodi nekoliko njegovih pjesama pa se stanoviti utjecaj Mickiewicza osjeća prvenstveno upravo u njega. Usp. V. Frančić, *Adam Mickiewicz w chorwackich i serbskich przekładach*, »Pamiętnik slowiański«, 1/1949, str. 130–147; J. Wierzbicki, »*Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego*« w ruchu ilirskim, ibidem, 14/1964, str. 49–95.

¹⁹ Ako je Kraszewski svojim koncepcijama historijskih romana i samim svojim djelima mogao djelovati i pozitivno na razvoj naše proze – a njegov se utjecaj naslućuje u Senoe i nedvojbeno osjeća u najmarljivijeg prevodioca njegovih djela E. Tomića (usp. J. Wierzbicki, *Kraszewski w Chorwacji*, »Pamiętnik slowiański«, 13/1963, str. 139–152) – Michał Czajkowski (*Sadyk paša*), koji je u nas svojim pseudohistorijskim pripovijetkama s privlačnom tematikom o borbi kršćana i nekršćana stekao ogromnu popularnost, teško da je svojim umjetničkim kvalitetama mogao unaprijediti naš književni izraz.

toga da se upoznajemo prvenstveno s prozom, a manje s lirikom, te da i od lirika upoznajemo u prvom redu predstavnike slavjanofilske grupe. Ukoliko se opet upoznajemo i u originalu s ostvarenjima ruskog romantizma, izbor je slučajnan i u većini slučajeva nije naj sretniji.²⁰ Jedini izuzetak bio bi opus Puškina, čija sabrana djela donosi Gaj sa sobom iz Rusije. No i od Puškina se najviše prevodi proza, a najmanje čista lirika, pa se i njegova prisutnost u hrvatskoj književnosti, bar prema dosadanjim istraživanjima, svodi na idejni utjecaj kod Vraza, koji u Puškina nalazi potvrdu za romantičarsku tezu o narodnom karakteru nacionalne književnosti, kao i na formalno i tematsko nasljedovanje kod Demetra (*Teuta*) i Bogovića (*Slava i ljubav, Stjepan, kralj bosanski*).²¹ Pa ako taj utjecaj i nije malen s obzirom da je Vraz bio tada vodeći književni kritičar i teoretičar, s obzirom da je *Teuta* prva novija hrvatska drama, a *Slava i ljubav* prva novija hrvatska novela, činjenice na kojima inzistira Badalić, ipak je to malo s obzirom na veličinu Puškinova opusa, čije su najveće lirske vrijednosti ostale u nas bez traga ili neshvaćene. Poznato je npr. da se Preradović, pročitavši *Onjgina* u prijevodu Trnskoga, razočarao u Puškinu, i obično se to pripisuje lošoj kvaliteti prijevoda, kojoj Badalić uopće pripisuje glavnu krivnju za činjenicu što se Puškin nikad nije uspio »nametnuti našoj književnosti«, što se čak ni u epohi ilirizma, kada je bio najviše čitan i najviše slavljeno, nije uspio u cjelini kao umjetnik doživjeti.²² No ne protuslovi li tu Badalić sam sebi? Tà većina je iliraca Puškina, kako proizlazi iz Badalićeve studije, čitala u originalu, dapače, tako ga je dobro razumijevala da su ga mnogi od njih čak i prevodili. Nije li onda bliži istini Šrepeš, koji, prema Badaliću, krivnju svaljuje na stanovitu »aristokratsku« distanciranost i na »mračni, byronizam zadahnuti« karakter dijela Puškinove poezije.²³ Držim da ćemo vjerojatno biti najbliže istini kad kažemo da se Puškinova, kao ni Ljermontovljeva poezija, koja je k nama još teže prodirala od Puškinove,²⁴ nije mogla u nas udomiti, jer nam je u doba našeg borbeno-optimističkog i pomalo »nazdravičarski« raspoloženog romantizma bila u svojim, velikim dijelom pesimizmom i stanovitom rezignacijom zadahnutim lirskim ostvarenjima, duhovno strana.²⁵ I time smo došli do suštine problema. Najveći lirski do-

²⁰ J. Badalić je npr. utvrdio da je Vrazov izbor prijevoda s ruskoga uvjetovan jednom antologijom u kojoj su se, uz Ljermontova (od kojeg je preveo samo 4 pjesme), našli i stihovi Venevitinova, Homjakova i Jazykova (koje prevodi u većem broju, tj. 3, 7, 9 pjesama)! Usp. *Ruski pisci u književnosti hrvatskog preporoda*, str. 24–28.

²¹ Usp. J. Badalić, *Puškin u hrvatskoj književnosti*, Zagreb 1937, str. 30.

²² Usp. ibidem, str. 29–30.

²³ Usp. ibidem.

²⁴ Npr., ni oni spomenuti malobrojni Vrazovi prijevodi nisu bili objavljeni sve dok nisu 1868. izašli u njegovim sabranim djelima.

²⁵ Slične konstatacije mogle bi se izvesti i za neslavenske literature. Béranger je npr. u doba našeg ilirizma vrlo popularan, dok je de Vigny ostao apsolutno nepoznat.

meti slavenskog romantizma, a to je lirika Mickiewicza i Slowackog, Puškina i Ljermontova, ostaju našem romantizmu strani, slabo poznati, pa prema tome i bez odjeka. Naša je književna i kulturna atmosfera bila dozrela da prihvati panslavenske ideje slavenskog romantizma, no samo u onoj mjeri u kojoj su k nama došle pročišćene kroz srednjoevropski filter češke književnosti, dok je »misticizam« Poljaka i Rusa ostao i uvijek će ostati našem duhu tuđ.²⁶ Mi smo bili dozreli da se u sadržaju, motivima ili formi ugledamo u Mickiewicza ili Puškina, mi smo drage volje u našu književnost unosili poljsku tematiku ili ruska imena, no duh nam je njihove poezije ostao dalek. Usudila bih se čak reći da smo mi od Poljaka najviše uznosili i prevodili Mickiewicza, a od Rusa Puškina, prvenstveno zato što su oni bili pjesnički prvaci i uz to aureolom mučenika ovjenčani predstavnici literatura dviju najvećih slavenskih nacija, a ne zato što smo u potpunosti shvaćali njihovu veličinu. To za nas nije kompliment, ali bojim se da je istina.

Prema tome, pokušamo li zbrojiti sve elemente što smo ih preuzeli iz slavenskih odnosno zapadnoevropskih književnosti, vidjet ćemo koliko je doprinos slavenskih literatura bio u razdoblju našeg romantizma zapravo slab u svakom pogledu, izuzev samu ideološku orijentaciju. Pokušamo li naime usporediti npr. domet utjecaja jednog Puškina i jednog Byrona, već će površno istraživanje ukazati na to koliko je potonji bio jači i važniji. Pokušamo li npr. usporediti koje smo sve lirske forme, strofe ili stihove preuzeli iz zapadnoevropskih odnosno slavenskih književnosti, vidjet ćemo da od prvih ili preko njih preuzimamo baladu, romancu, gazelu, sonet, stancu,²⁷ a od drugih – krakowiak.²⁸ Do sličnih bismo rezultata došli i kad bismo išli npr. u po mom mišljenju prilično beskoristan posao zbrajanja svih stihova u kojima nalazimo odjek slavenskih odnosno neslavenskih pjesnika, ili *motta* iz njih, itd. Jasno, mi ne primamo ni zapadnoevropski romantizam bez pogovora, u nas je literatura u to doba prvenstveno u službi naroda pa se odbacuje svaki pesimizam, misticizam, individualizam, bliža nam je prosvjetiteljska negoli romantičarska idealistička filozofija i sl., ali s druge strane postoji još mnogo duži niz dodirnih crta sa zapadnoevropskom romantikom. Ukratko, mi smo u doba formiranja svoje novije nacionalne literature prekrajali zapadnoevropski romantizam svojim potrebama, nastojeći pri tom prema općim principima romantizma dati literaturi što nacionalnije obilježje, dakle prolazili smo kroz istu razvojnu fazu kao i ostale slavenske književnosti, pa je i razumljivo što smo ostali uže vezani uz izvore nego uz njih.

²⁶ Tragova misticizma nalazimo doduše u Preradovića, no uzroke tome treba tražiti prvenstveno u nesretnoj, čak i spiritizmu sklonoj psihi samoga pjesnika.

²⁷ Rijetki pokušaji stance i soneta u starijoj hrvatskoj književnosti ne igraju iole ozbiljnije uloge.

²⁸ Usp. Barac, o. c., str. 154, 156.

Izmijenjena je situacija u doba realizma. Veze sa slavenskim literaturama bile su tada već kako-tako uspostavljene, njemačka i talijanska literatura, koje su nam bile najbliži susjedi, nalaze se u stanovitoj stagnaciji, a nova literarna žarišta, Francuska i Engleska, podjednako su udaljena kao i Rusija. Razumljivo je da se onda u toj fazi kod nas, kao što smo vidjeli u prethodnom poglavlju, i nadalje forsiraju slavenske književnosti, i to najviše poljska i ruska, ali u priličnoj mjeri i češka i ukrajinska. No iz tih nam literatura i nadalje pristižu prvenstveno već i otprije poznati predstavnici romantizma, ili pak njegovi nastavljači, koji svojim zakašnjelim utjecajem produžuju tradicije romantizma u nas sve do u 70-te godine i prije ometaju negoli unapređuju naš normalan literarni razvoj.²⁹

Od slavenskih realista nesumnjivo je da su u nas bili najpoznatiji i da su najveći utjecaj izvršili ruski pisci. Treba međutim istaći da oni pristižu k nama prvenstveno posredstvom zapadnoevropske literature, i to u sjevernu Hrvatsku pod utjecajem njemačke, a u Dalmaciju talijanske književnosti. Nije pri tom važno u kojoj su se oni mjeri prevodili u nas sa stranih prijevoda, a u kojoj iz originala, već je odsudno koji su se pisci prevodili. A prevodio se u doba formiranja našeg realizma nesumnjivo najviše i s najviše uspjeha Turgenjev, i pri tom nije toliko bitno to da su tri od prva četiri njegova hrvatska prijevoda bila s francuskog ili njemačkoga, koliko to da je upravo Turgenjev bio od svih ruskih realista u zapadnoj Evropi najprije i najpotpunije prihvaćen i da je on ujedno jedini ruski realist čije prijevode nalazimo već u 50-tim godinama. Isto je tako značajno da se i Tolstoj i Dostojevski kod nas prevode tek u 80-tim godinama, da se s realističkim dijelom Gogoljeva opusa upoznajemo također tek u to doba, ukratko, da se s velikim realistima ruske književnosti zblizujemo istodobno kad i zapadna Evropa, ili čak nakon nje. Ne bih željela ovdje ulaziti u diskusiju oko Edgertonove teze da je interes južnih i zapadnih Slavena za ruski realizam bio plod opće evropske literarne mode te da su se oni obratili ruskim romanopiscima tek pošto su ih Francuska i Njemačka otkrile,³⁰ jer ta teza suštinski nije ispravna – interesa je u nas uvijek bilo, iako je nesumnjivo da je zapadna Evropa izvršila ogromnu ulogu pri realiziranju i kanaliziranju tog interesa s ruske literature u cjelini upravo na njezine najbolje suvremene predstavnike. Ta posrednička uloga za-

²⁹ Ne bi se doduše moglo reći da je iz neslavenskih književnosti izbor bio bolji, ali, kako su one i apsolutno i relativno mnogo manje prevedene od slavenskih, veću »krivnju« za literarno zaostajanje snose ipak posljednje. Za ilustraciju toga općenitog stanja, navedimo primjer »Vijenca«, gdje u toku 35 godina njegova izlazenja 59% svih prozних priloga otpada na slavenske literature.

³⁰ Usp. William Edgerton, *The penetration of nineteenth-century Russian literature into the other Slavic countries*, »American contributions to the Fifth international congress of slavists, Sofia 1963«, The Hague 1963, str. 65.

padnoevropske literature imala bi prema tome jednu vrlo pozitivnu funkciju u našem književnom životu da, bar po mojem mišljenju, nije imala i svoje naličje.

Pogledamo li naime kakav je trag ostavila literatura ruskog realizma u hrvatskoj književnosti tog razdoblja, vidimo da se taj trag svodi zapravo stvarno na jedno ime, na Turgenjeva, čiji je utjecaj nedvojben na niz naših pisaca kao što su Đalski, Kozarac, Leskovar, Fran Mažuranić, Draženović i dr.³¹ Uz Turgenjeva ostavili su stanovitoga traga dođuše i Saltykov-Ščedrin i Dostojevski u stvaranju Kovačića, no i sam Flaker, koji istražuje to pitanje, ističe da njihov utjecaj nije odigrao neku bitnu ulogu u formiranju tog našeg najosebujnijeg realista.³² Značajniji je doprinos ostavio u našoj kritičkoj misli otac ruske »naturaljne škole« Bjelinski, no stvaran domet njegova utjecaja teško je dokazati jer se on, što se vidi iz Barčeve studije,³³ osim u Jagića javlja tek u 80-tim godinama, kada je teško odrediti što je u ideji o povezanosti književnosti s društvenim razvitkom preuzeto od Bjelinskoga, a što od Tainea ili Brandesa. Ukratko, uzevši u obzir koliko su se ruski realisti u nas cijenili, prikazivali, prevodili i poznavali, njihov je udio u formiranju našeg realizma premalo izražen. Problematika našeg sela, našega građanstva i naše inteligencije mnogo je bliža problematici ranoga zapadnoevropskog realizma negoli problematici ruske sredine. No, za razliku od ruskoga, upravo je taj zapadnoevropski realizam, koji bi možda bio mogao plodotvornije utjecati na naše pisce, bio u nas slabo poznat, a opravdanje za to nalazili su naši ljudi prvenstveno u uspjehu ruskog romana na Zapadu, što sve čini začaran krug. »Na polju romana«, piše npr. Sabić još 1902, »kraj srodnih nam velikih ruskih spisatelja, nije nam uistinu nužno, da se ugledamo u bilo koje tuđe romanisijere: tko ide u školu u Gogolja, Turgenjeva, Tolstoga, Dostojevskoga i Gončarova, ima malo da nauči od Eliotove, Dickensa i Thackeraya, od Balzaca, Flauberta, Daudeta i Zole, a još manje od talijanskih, njemačkih, škandinavskih i španjolskih romansijera.«³⁴ Eto ta i takova mišljenja smatram da u stvari predstavljaju naličje popularnosti ruskoga romana u nas.

U doba moderne, kada se, kao što je već spomenuto i opće poznato, nastoji nadoknaditi zaostajanje za zapadnoevropskim književnostima, do kojega je, kao što smo vidjeli, došlo dijelom i zbog forsirane slavenske orijentacije u doba realizma, izmjenjuju se uloge zapadnoevropskih i slavenskih literatura, te će sada slavenske izvršiti ulogu posrednika zapadnoevropskom utjecaju. Uz to, kako je u tom razdoblju

³¹ Usp. A. Flaker, *Hrvatska novela i Turgenjev*, »Radovi Slavenskog instituta«, 1/1956, str. 31-79; J. Badalić, *I. S. Turgenjev u hrvatskoj književnosti*, »Umjetnost riječi«, 8/1964, str. 215-300.

³² Usp. Ante Kovačić i ruska književnost, »Filologija«, 1/1957, str. 120.

³³ Usp. Bjelinski u hrvatskoj književnosti, Rad JAZU 272 (1948), str. 91-121.

³⁴ *Narodna književnost i kozmopolitizam*, »Glasnik Matice dalmatinske«, 1/1901-02, str. 36.

ruska književnost u evropskim literarnim okvirima u stanovitoj stagnaciji te i sama prima pobude sa Zapada, razumljivo je da je interes naših modernista prvenstveno usmjeren na zapadnoevropske književnosti, s kojima su uz to kontakti ipak lakši i intenzivniji.

Jednako kao u doba romantizma, u prvoj je fazi naše moderne, dakle do 1905, dominantnu ulogu odigrala češka književnost, s kojom su dodiri, naročito po odlasku velikog broja naših sveučilištaraca u Prag, i najživlji. I opet je, jednako kao i u doba preporoda, češka ideološka misao odigrala odlučnu ulogu i u idejnom formiranju naše naprednjačke omladine i u propagiranju slavenske i političke i kulturne orijentacije. No i opet je ta slavenska orijentacija ostala ograničena prvenstveno na političku djelatnost, dok je u književnom životu u prvom redu utirala putove prodoru modernih zapadnoevropskih ideja. Pa iako su ideje jednog Krejčija ili Šalde nesumnjivo djelovale na formiranje određenog dijela naših mladih kritičara, za našu su kritičku misao bili ipak značajniji oni članci preuzeti iz čeških revija koji nas upoznaju sa zapadnoevropskom kritikom. Isto tako, mada se u nas mnogo prevode i Šova i Březina i Neumann i drugi predstavnici češke moderne, i opet su značajniji po naš književni razvoj bili svi oni prijevodi francuskih simbolista ili skandinavskih pisaca kojih su tada puni češki književni časopisi i na kojima se formirao literarni ukus naših mladih.³⁵

U drugoj fazi moderne češka se literarna orijentacija pomalo smanjila, a brojem prijevoda i interesom koji se za nju pokazuje dominira među svim slavenskim literaturama poljska. Jednako kao i u doba romantizma, ona ne igra kakvu značajniju ideološku ili posredničku ulogu, već djeluje prvenstveno na književnom planu. Prijevodi poljskih prozaika, naročito Sienkiewicza,³⁶ nalaze i dalje čitalačku publiku u građanskim krugovima, ali literarno ne djeluju na stvaraocima u epohi kad je roman uopće u deklinaciji. Poljski modernisti izazivaju pak jak interes u književnim krugovima već na samom početku moderne. Najznačajniji je utjecaj izvršio ako ne najbolji, a ono svakako u čitavoj srednjoj Evropi najpopularniji od njih – Stanisław Przybyszewski, kojega dio dekadentno nastrojene bečke i praške omladine smatra jednim od najvećih suvremenih književnika. Njegov utjecaj ostao je ipak u prvoj fazi moderne ograničen na taj krug, čiji su predstavnici bili književnici epigonskog karaktera kao Jelovšek i sl., a u drugoj fazi djelovao je naročito na pomodne dramske pisce poput Kosora.³⁷

³⁵ Usp. radove iz op. 15.

³⁶ Iako sa stanovitim zakašnjenjem, Sienkiewicz postiže u doba moderne nevjerojatan uspjeh u naše čitalačke publike, koja apsorbira u to doba sve njegove velike romane, a neke i u po nekoliko izdanja. Usp. S. Subotin, *Henrik Sienkiewicz u srpskoj i hrvatskoj kritici i publicistici*, »Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor«, 29/1963, sv. 1-2, str. 209-220; Đ. Živanović, *Sienkiewicz w literaturze serbskiej i chorwackiej*, »Pamiętnik słowiański«, 17/1967, str. 96-119.

³⁷ Usp. N. Košutić-Brozović, *Stanisław Przybyszewski i hrvatska moderna*, »Radovi«, Filozofski fakultet – Zadar, 3/1961-62, str. 178-198.

Ruska je književnost pomalo u pozadini našeg književnog života i ne prati se ažurno. Tako npr. poezija ruskog simbolizma ostaje u nas tada praktički apsolutno nepoznata. Najpopularniji su ruski pisci i kod čitalačke publike i u književnim krugovima – Tolstoj, Čehov, Gorki. Prvi međutim na književnost ne djeluje svojim pripovjedačkim opusom, već svojom naturalističkom dramom *Ulast tmine* (Tucić, Hrčić, Adela Milčinović i dr.) i svojim filozofskim pogledima na život i ulogu književnosti.³⁸ Utjecaj Gorkoga jak je i očit i na dramskom i na pripovjedačkom planu (Kosor, I. Kozarac),³⁹ dok bi utjecaj suptilne Čehovljeve umjetnosti bilo u to doba preuranjeno tražiti ne samo u našoj nego i u ostalim književnostima.

Slavenske su literature dakle i u ovom razdoblju, unatoč forsiranoj i proklamiranoj slavenskoj orijentaciji, unatoč ovaj put stvarno živim i direktnim dodirima, izvršile doduše stanovit utjecaj na pojedina, danas uglavnom već zaboravljena literarna ostvarenja, no i opet je važniji bio njihov utjecaj na ideološkom i idejnom negoli na čisto literarnom planu. Glavne pak književne pobude, one koje će stvarno unaprijediti naš književni razvoj i naš književni izraz, dolaze i opet iz zapadne Evrope.

POSTAVIMO li na kraju još jednom pitanje – kolik je bio doprinos slavenskih literatura našem književnom razvoju od ilirizma do 1. svjetskog rata, moramo doći do zaključka da on nije bio u razmjeru ni s našom slavenskom orijentacijom ni s apsolutnom umjetničkom vrijednosti triju vodećih slavenskih književnosti, na koje smo prvenstveno bili upućeni i čiji se utjecaji naizmjenično smjenjuju u našem književnom životu. Postavlja se dakle pitanje – zašto? Ako smo naime već bili emocionalno otvoreni prema slavenskom svijetu, ako smo tamo već imali vrednota koje su mogle djelovati na naš književni razvoj, ako smo neko vrijeme čak i svjesno suzbijali svoje veze sa zapadnom Evropom, onda nam odgovor na to pitanje može dati samo činjenica da smo stjecajem geopolitičkih prilika bili više vezani uz neslavenski nego uz slavenski kulturno-civilizacioni krug. Jer nema sumnje o tom da su sva do sada najveća imena naše književnosti, od Marulića i Marina Držića, preko Gundulića i Mažuranića, Kranjčevića i Matoša, pa sve do Ujevića i Krleža, prvenstveno bila vezana uz zapadnoevropsku kulturnu sferu, bez obzira na njihov lični emocionalni odnos prema slavenskom svijetu.

³⁸ Usp. J. Badalić, *Lav Tolstoj kod Hrvata*, »Radovi Slavenskog instituta«, 1/1956, str. 1–29.

³⁹ Usp. isti, *Maksim Gorki u jugoslavenskim književnostima*, ibidem 3/1959, str. 35–53.